

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ АРХЕОЛОГІЇ

Новиченкова Марія Вікторівна

УДК:[904.2] (477.75) «652»

РИМСЬКЕ ВІЙСЬКОВЕ СПОРЯДЖЕННЯ В ТАВРИЦІ
І СТ. ДО Н. Е. – І СТ. Н. Е.
(за матеріалами розкопок святилища Гурзуфське Сідло)

Історичні науки – 07.00.04 – археологія

АВТОРЕФЕРАТ
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата історичних наук

Київ – 2017

Дисертацією є рукопис

Робота виконана у відділі античної археології Інституту археології НАН України.

Науковий керівник:

кандидат історичних наук
Буйських Сергій Борисович,
старший науковий співробітник

Офіційні опоненти:

доктор історичних наук
Казакевич Геннадій Михайлович,
доцент кафедри історії мистецтв
історичного факультету
Київського національного університету
ім. Тараса Шевченка

кандидат історичних наук
Баукова Анастасія Юрївна,
доцент кафедри археології та спеціальних
галузей історичної науки
Львівського національного університету
ім. Івана Франка

Захист відбудеться «11» жовтня 2017 р. о 14 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 26.234.01 для захисту докторських дисертацій при Інституті археології НАН України за адресою:
04210, Україна, м. Київ, проспект Героїв Сталінграду 12.

З дисертацією можна ознайомитися у науковій бібліотеці Інституту археології НАН України (04210, Україна, м. Київ, проспект Героїв Сталінграду 12).

Автореферат розісланий «___» _____ 2017 р.

Вчений секретар
Спеціалізованої вченої ради,
кандидат історичних наук

О.Є. Фіалко

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Посилення військово-політичного впливу Риму в Північному Причорномор'ї в I ст. до н. е. – I ст. н. е. є однією з найменш вивчених тем за даними археології. До теперішнього часу зазначена проблематика розглядалася переважно на основі свідчень письмових джерел, епіграфічних пам'яток та одиничних археологічних даних. Матеріали, здобуті в ході дослідження святилища біля перевалу Гурзуфське Сідло в Гірському Криму, уперше надають можливість увести в науковий обіг найбільший у Північному Причорномор'ї комплекс предметів римського військового спорядження, склад артефактів якого характерний для спорядження римських військових таборів I ст. до н. е. – I ст. н. е. Відкриття цієї пам'ятки та виділення предметів, пов'язаних із римською військовою матеріальною культурою розглядуваного хронологічного періоду, сприяли утворенню матеріальної бази даних, яка вперше масово підтвердила письмові свідчення античних авторів про активні процеси римського військово-політичного впливу в Тавриці та Північному Причорномор'ї, що передували початку римської військової присутності в регіоні. Датування предметів комплексу вказує, що він формувався поступово, поступально в часі, і не може пов'язуватися лише з однією історичною подією.

Отримані матеріальні свідчення визначаються як самостійне археологічне джерело для вивчення римської військово-матеріальної культури I ст. до н. е. – I ст. н. е.; вони дозволяють охарактеризувати військово-політичну роль варварських племінних союзів Південної Таврики в історії взаємовідносин Боспору, Херсонесу та Риму на межі епох. Вони також надають можливість для детального розгляду історичних подій, пов'язаних із посиленням військово-політичного впливу Риму в Північному Причорномор'ї, відображенням яких стало надходження предметів римського озброєння до Таврики в I ст. до н. е. – I ст. н. е. та презентують найзначніше у регіоні археологічне свідчення, що підтверджує проведення Римом військових акцій у Північному Причорномор'ї в другій половині I ст. до н. е. – першій половині I ст. н. е.

Зв'язок роботи з науковими програмами. Роботу виконано в рамках планових тем відділу античної археології Інституту археології НАН України «Античні держави Північного Причорномор'я: джерелознавство та історіографія» (2010-2013), державний реєстраційний номер 0108U010560, «Північне Причорномор'я в античний час: історія, економіка, населення, культура» (2014-2018), державний реєстраційний номер 0113U007365, згідно підтем: «Римське військово-спорядження в Тавриці I ст. до н. е. – I ст. н. е.», «Римський військово-політичний вплив у Північному Причорномор'ї (за матеріалами пам'яток Південної Таврики) другої половини I ст. до н. е. – II ст. н. е.». Обробка та систематизація матеріалу по дисертації здійснювались під час роботи в Ялтинському історико-літературному музеї згідно планової теми «Римське військово-спорядження в з Гірської Тавриці I ст. до н. е. – I ст. н. е.» (2007-2009 р.).

Мета та завдання дослідження. Мета роботи полягає у науковій атрибуції і класифікації комплексу предметів римського військового спорядження з розкопок святилища біля перевалу Гурзуфське Сідло та встановленні причин появи розглядуваних матеріальних свідчень у Гірському Криму.

З нею пов'язане вирішення наступних завдань:

1. Аналіз джерел та історіографічної бази за темою дослідження.
2. Здійснення атрибуції предметів римського військового спорядження зі святилища.
3. Датування предметів розглядуваних груп, виділення типів відповідно до розробленої європейської типології.
4. Визначення груп наступального, захисного озброєння, деталей військового костюма, предметів спорядження кавалерії, табірному побуту.
5. Виділення хронологічних груп предметів римського військового спорядження із Гурзуфського Сідла.
6. Розгляд обставин і можливих шляхів надходження предметів римського військового спорядження до Південної Таврики.
7. Характеристика етапів римського військово-політичного впливу в I ст. до н. е. – I ст. н. е. в Тавриці і Північному Причорномор'ї.
8. Визначення зв'язків хронологічних груп римського військового спорядження зі святилища Гурзуфське Сідло із процесами посилення військово-політичного впливу Риму і початку римської військової присутності в Тавриці та Північному Причорномор'ї.

Об'єкт дослідження. Військово-політичний вплив Риму в Північному Причорномор'ї.

Предмет дослідження. Римське військово-спорядження I ст. до н. е. – I ст. н. е. з розкопок святилища біля перевалу Гурзуфське Сідло.

Хронологічні межі дослідження – I ст. до н. е. – I ст. н. е. – період римського військово-політичного впливу у Північному Причорномор'ї. Хронологічні межі визначаються метою дослідження та розглянутими в роботі матеріальними джерелами.

Географічні межі – г. Калфрах-Каяси біля перевалу Гурзуфське Сідло; південно-західні яйли Головного пасма Кримських гір; територія Південної Таврики (Гірського Криму).

Методи дослідження. Дослідження ґрунтується на базовому принципі історизму, використанні основних положень системного підходу до джерел і порівняльно-історичному аналізі. Залучення до наукового обігу інформації про римське військово-спорядження передбачає використання археологічних методів порівняльної типології, системного аналізу, синтезу, опису, класифікації, хронології, методу історичних аналогій і стратиграфічного датування.

Наукова новизна дослідження полягає в тому, що вперше залучено до наукового обігу найбільш представницький для Північного Причорномор'я комплекс предметів римського військового спорядження I ст. до н. е. – I ст. н. е. Уперше посилення римського військово-політичного впливу в Північному Причорномор'ї підтверджується декількома хронологічними групами предметів

римського військового спорядження. Кількість виявлених артефактів дозволяє ставити святилище біля перевалу Гурзуфське Сідло в один ряд із пам'ятками періоду раннього принципату в Європі, пов'язаними з матеріальною культурою римських військ.

Джерельна база. Робота ґрунтується на комплексному вивченні джерел. Основним матеріальним джерелом є предмети римського військового спорядження з розкопок святилища біля перевалу Гурзуфське Сідло. У роботі також використані письмові джерела – свідчення античних авторів, та дані лапідарних пам'яток, епіграфіки, нумізматики. Історіографічна база роботи містить необхідний обсяг вітчизняної і зарубіжної літератури за темою дослідження, а також архівні матеріали.

Практичне значення дослідження полягає в подальшій розробці теми «Рим і Північне Причорномор'я на межі нашої ери». Матеріали й висновки дослідження можуть бути використані для підготовки наукових робіт і навчальних посібників, загальних і спеціальних курсів з археології та історії, що присвячені зовнішній політиці Римської держави та римському військово-політичному впливу в Північному Причорномор'ї в I ст. до н. е. – I ст. н. е. за даними археологічних джерел, для реконструкції предметів римського озброєння, а також при створенні музейних експозицій.

Особистий внесок дослідника. За археологічними матеріалами пам'ятки автором здійснено атрибуцію предметів, виділено типи озброєння, розроблено типологію римської кольчуги, створено реконструкцію республіканського щита Скутум, залучено до наукового обігу групи медичних, зокрема хірургічних, інструментів, республіканських монет, деталі латерни, римського військового штандарту. У статтях, які написані в співавторстві з Н.Г. Новиченковою (2010, 2010а, 2011), автору належать: графічна реконструкція арретинського кубка, аналіз латенських знахідок із території Південної Таврики, дослідження пізньоелліністичного імпорту з розкопок святилища; у співавторстві з Б. Контні (2015) – археологічний контекст, типологія, аналогії та історичні висновки щодо знахідок шпор.

Апробація результатів дослідження. Основні положення дисертації репрезентовані у доповідях на засіданнях відділу античної археології Інституту археології НАН України (2011, 2015, 2016). Різноманітні аспекти й проблеми, розглянуті в дослідженні, були представлені у доповідях на 14-ти регіональних і міжнародних наукових конференціях у Краснодарі (2009, 2013), Сімферополі (2010, 2012), Ялті (2010, 2011, 2013), Санкт-Петербурзі (2011), Тульче (2012), Копенгагені (2013), Києві (2015), Варшаві (2015), Миколаєві (2016).

Публікації. Результати дослідження висвітлені в 17 наукових роботах, у тому числі у 8 статтях у наукових фахових виданнях (дві з яких закордонні, одна стаття у співавторстві), затверджених ДАК України, а також у 9-ти роботах, які опубліковані в наукових збірках і тезах конференцій, чотири з них у співавторстві.

Структура роботи та обсяг дисертації обумовлені метою й завданнями дослідження. Рукопис складається зі вступу, чотирьох розділів, висновків (177 сторінок) і додатків, які містять ілюстрації (130 рисунків), текстові та графічні

таблиці (4 табл.), список використаної літератури (545 позицій), письмових джерел (18 позицій), архівних матеріалів (11 позицій). Загальний обсяг рукопису – 364 сторінки.

ЗМІСТ РОБОТИ

У **Вступі** обґрунтовано актуальність теми дисертації, визначено об'єкт і предмет, хронологічні й географічні межі, мету та завдання роботи, методологічну основу, наукову новизну та практичне значення дослідження.

РОЗДІЛ 1 ДЖЕРЕЛА ТА ІСТОРІОГРАФІЯ

1.1. Джерела. У першому розділі здійснено огляд джерел за темою дисертації, розглянуто історію вивчення взаємовідносин Риму з державами Північного Причорномор'я у вітчизняній і зарубіжній історіографії.

Основним джерелом роботи, що характеризує аспекти військово-політичної історії Таврики, Північного Причорномор'я та Риму в I ст. до н. е. – I ст. н. е., є матеріальні дані. У дослідженні введено до наукового обігу 2600 речей, деталей і фрагментів предметів римського військового спорядження I ст. до н. е. – I ст. н. е. з розкопок святилища біля перевалу Гурзуфське Сідло. Іншу групу джерел з цього питання складають письмові свідчення античних авторів (Геродота, Плінія Старшого, Аппіана, Тацита, Діона Кассія, Павла Орозія), які містять інформацію про географію, населення Південної Таврики, надають свідчення про військові дії Риму в Понті в період Мітрідатових воєн, про посилення римського військово-політичного впливу в Північному Причорномор'ї в періоди правління Юлія Цезаря, Августа – Клавдія, Нерона – Веспасіана, античні нариси й трактати з військової справи Риму з описом озброєння римської армії, організації військових таборів I ст. до н. е. – I ст. н. е. (Вітрувій, Арріан). Посилення римського політичного впливу Риму зафіксоване в епіграфічних і нумізматичних джерелах – присвячених написах із Північного Причорномор'я, змінах у місцевому монетному карбуванні, надходженні до регіону римських монет. Для порівняльного аналізу предметів римського військового спорядження використані також дані пам'яток монументального мистецтва – рельєфи тріумфальної арки Тіберія в Оранжі, колон Траяна, Марка Аврелія в Римі, на яких представлено екіпування солдат римської армії.

1.2. Історіографія римського військово-політичного впливу в Південній Тавриці й Північному Причорномор'ї в I ст. до н. е. — I ст. н. е. Проблеми військово-політичних контактів Риму й держав Північного Причорномор'я вперше були розглянуті в середині XIX – на початку XX ст. за результатами дослідження епіграфічних, нумізматичних та археологічних даних (А.Б. Ашик, Б.В. Кьоне, П.І. Кеппен, О.Л. Бертъе-Делагард).

Основні етапи військової політики Риму в Північному Причорномор'ї в період Мітрідатових воєн, під час правління Юлія Цезаря, у період римсько-боспорської війни вперше були простежені М.І. Ростовцевим [1900, 1907, 1911,

1915, 1925]. В.М. Дьяковим були визначені можливі шляхи військового проникнення Риму в Північне Причорномор'я, описані події 60-х рр. I ст. н. е., військова експедиція Тіберія Сільвана до Таврики [1930, 1939, 1940, 1941, 1942]. Військовій справі Риму в Північному Причорномор'ї, результатам розкопок фортеці Харакс присвячені праці В.Д. Блаватського [1938, 1951, 1954, 1985]. Політика римлян у Північному Причорномор'ї в I ст. до н. е. — I ст. н. е. досліджувалася в працях О.С. Голубцової [1951], В.В. Кропоткіна [1961, 1970], Г.О. Цветаєвої [1979], Д.Б. Шелова [1965, 1980, 1983, 1985], В.І. Кадеєва [1981].

Питанням системи римських військових укріплень у Тавриці й Північному Причорномор'ї були присвячені праці С.Б. Буйських [1991, 1989, 1989а, 1989б]. Комплекс проблем, пов'язаних із римською військовою присутністю в Північному Причорномор'ї, зокрема в Херсонесі й Тавриці, висвітлений у монографіях і статтях В.М. Зубаря [1994, 1998, 2004]. Аспектам військово-політичної історії Боспору, організації армії, озброєнню, фортифікації присвячені роботи В.А. Горончаровського [2002, 2003, 2005, 2009, 2010], Ю.О. Виноградова та В.А. Горончаровського [2008], військовій історії Ольвії – монографія Ю.О. Виноградова [2006]. Політична історія Понтійського царства й історія Боспору на межі нашої ери всебічно досліджувались Є.О. Молевим [1974, 1985, 1995, 2003], С.Ю. Саприкіним [1996, 1997, 2002, 2005]. Політика Риму раннього принципату в Північному Причорномор'ї на широкому історичному тлі висвітлена в дослідженнях В.М. Парфьонова [1983, 1987, 2001, 2009, 2011]. Проблеми військових контактів Риму й населення Північного Причорномор'я також розглядалися в працях зарубіжних вчених [Speidel 1985, 1989; Sarnowski 1988, 2006; Karasiewicz-Szczygiorski 2015; Braund 1984, 1997; Mielčarek 1999, 2014].

1.3. Огляд зарубіжної історіографії римського військового спорядження I ст. до н. е. – I ст. н. е. Публікації зарубіжних дослідників про матеріальну культуру римської армії епохи пізньої республіки й раннього принципату, які присвячені як загальним проблемам, так і питанню вивчення військового спорядження з конкретних пам'яток римського лімесу, важливі для атрибуції предметів римського військового спорядження I ст. до н. е. – I ст. н. е. До них належать перші праці за цією тематикою кінця ХІХ – початку ХХ ст. Л. Лінденшміта [1882], Х.Г. Дельбрюка [1884], В. Хоффіллера [1910–1911, 1912], Дж. Керла [1911], монографії другої половини ХХ ст. – Ч. Старра «Римський імператорський флот» [1960], Г. Вебстера «Армія Римської імперії I – II ст. н. е.» [1969], П. Коннолі «Греція та Рим у війні», «Римська армія» [1975, 1998], Х.Р. Робінсона «Зброя Імператорського Риму» [1975].

Основними працями про римське озброєння в сучасній історіографії вважаються монографії М. Бішопа, Дж. Коулстона «Римське військове спорядження» [1989], «Римське військове спорядження від Пунічних війн до падіння Риму» [1993, 2006], М. Фежера «Зброя римлян» [2002], М. Юнкельманна «Вершники Риму» [1991], Н. Сегунди «Римська республіканська армія», «Ранні армії Риму» [1995, 1996], Р. Д'Амато, Гр. Соммера «Зброя і броня солдата Римської імперії» [2009], праці Р. Д'Амато про військовий флот Римської імперії [2009, 2015].

У дослідженні пізньореспубліканського військового спорядження важлива роль належить праці М. Шонфельдера про предмети епохи пізнього Латену [2002] та археологічному зводу «Шляхами Цезаря. Пізньореспубліканське озброєння в галльському контексті» під редакцією М. По [2008]. Особливе значення для вивчення предметів римського військового спорядження I ст. до н. е. – I ст. н. е. з Південної Таврики мають зводи, каталоги та публікації про римські табори Нуманції [Luick 2002], Алезії [Sievers 1997], Герговіє [Poux, Feugere, Demierre 2008], Сісака [Radman-Livaja 2005], Хальтерна [Müller 2002], Ветери I [Hanel 1995], Віндіш (Віндонісси) [Unz, Deschler-Erb 1997], Рейнгонхайма [Ulbert 1969], Аугсти-Раурікі [Deschler-Erb 1999], Німи [Feugère, Manniez 1993], Ксантена [Lenz 2006], Уска [Manning 1995], Нови [Dimitrova-Milčeva 2006].

Низка спеціалізованих монографій присвячена окремим групам римського озброєння, зокрема праці М. Айхберга про скутуми [1987], А. Наббефельда про типологію римських щитів [2008], К. Мікса, М. Бішопа про типологію римських мечів [Miks 2007; Bishop 2016], Ю. Обманна про римські кинджали [2000], М. Бішопа, М. Томаса про римський пластинчастий панцир лоріка сегментата [Bishop 2002, Thomas 2003], праці Г. Ключбаха [1974], М. Егга, Г. Вауріка [1990], М. Фежера [2011] про римські шоломи, Ст. Хосс про деталі поясів цингулом [2013], В.А. Максфілда про військові відзнаки, нагороди [1981], К. Топфера про бойові прапори римської армії [2011]. Відповідно до теми дослідження слід відмітити монографії М. Редді «Римська армія в Галлії» [1996], Л. Пернета «Озброєння галльської ауксилії. II – I ст. до н. е.» [2010].

1.4. Історіографія вивчення римського військового спорядження I ст. до н. е. – I ст. н. е. з Північного Причорномор'я. Узагальнювальні праці про римське військове спорядження I ст. до н. е. – I ст. н. е. з Північного Причорномор'я відсутні. Окремі предмети римського військового спорядження розглядалися в контексті дослідження ранньоримського імпорту, виділеного на території Північного Причорномор'я, Поволж'я, Дону, Кубані, Північного Кавказу [Кропоткин 1970, Шелов 1965, Трейстер 1993, Раев 1993; Лимберис, Марченко 2006; Marčenko, Limberis 2008; Simonenko 2008, Симоненко 2011], де важливе значення для дослідження відіграє виділення періодизації надходження римського імпорту до регіону, які розроблені І.І. Марченко, Н.Ю. Лимберіс на прикладі Прикубання [2006, 2008], О.В. Симоненко – за сарматськими пам'ятками [2011]. Особлива увага у вітчизняній історіографії приділена характеристиці етруссько-італійських шоломів Монтефортіно, надходження яких у регіон пов'язується більшістю дослідників з епохою Мітрідатових воєн [Гущина 1961; Шилов 1975; Смирнов 1984; Симоненко 1986, 1989; Медведев 1990; Щукин 1994; Shchukin 1989; Raev, Simonenko, Treister, 1991; Трейстер 1987; Редина, Симоненко 2002; Зайцев 2008; Ворошилов 2009; Шкрибляк 2011].

Римська військово-матеріальна культура другої половини I ст. до н. е. – першої половини I ст. н. е. в Північному Причорномор'ї досліджувалася відповідно до знахідок деталей римського військового костюма, предметів озброєння на Боспорі [Щукин 1989; Marčenko, Limberis 2008; Гущина, Засецкая 1989; Трейстер 1993; Масякин 2011]. Знахідки деталей екіпірування римської армії

першої половини I – I ст. н. е. походять з Північного Кавказу, Закавказзя, Подоння, Алітуба, Горгіпії, Криму [Shchukin 1989; Трейстер 1993; Алексеева 1982; Масыкин 2009]. Деталі римського наступального озброєння, військового костюму другої половини I ст. н. е. також виокремлені на археологічних пам'ятках Сарматії [Смирнова 1968; Симоненко 2011; Simonenko 2008]. До хронологічного періоду I ст. – початку II ст. н. е. належать предмети римського озброєння, виявлені в Прикубанні [Кропоткин 1970; Гущина, Засецкая 1994; Гущина, Засецкая 1989; Беглова, Эрлих 1998], на чорноморському узбережжі Кавказу, у Закубанні [Сударев 1991; Берлизов 1995; Раев, Симоненко, Трейстер 1990].

Опублікована низка предметів римського військового спорядження часів римської військової присутності в Північному Причорномор'ї з розкопок Тіри, Ольвії [Черненко, Зубар, Сон 1989; Сон, Назаров 1993], Херсонеса Таврійського [Костромичев 2010], римської фортеці Харакс [Журавлев, Камелина 2012; Масыкин, Турова 2015], із пізньоскіфських пам'яток Південно-Західного Криму [Высотская 1972, 1994; Пуздровский 2007; Масыкин 2007; Гущина, Журавлев 1999]. Виділені декілька предметів римського військового спорядження з Херсонесу та Хараксу, які датовані другою половиною I ст. н. е. [Калашник 1988; Костромичев 2010; Дорошко 2005, 2012].

Гурзуфське Сідло. Окремі предмети й групи предметів римського військового спорядження розглянуті дослідником пам'ятки Н.Г. Новиченковою в монографіях [2002, 2015] і спеціальних статтях [1994, 1998, 2000]. Окремим предметам римського військового спорядження зі святилища присвячені праці В.М. Зубаря [1993], Д.О. Костромичева [2005], М.Ю. Трейстера [1993]. Автором дисертації за темою дослідження опубліковані деталь римського бойового штандарта [2014, 2016], кольчуга [2009, 2011], деталі щитів Скутум [2011, 2015], деталі шоломів [2013], шпори [2013; Novichenkova, Kontny 2015], хірургічні / медичні інструменти [2016], деталі латерни [2016], у співавторстві з Н.Г. Новиченковою — арретинський кубок [2010], предмети епохи пізнього Латену [2010а], римські республіканські монети [2015].

Другою за масштабом пам'яткою Північного Причорномор'я за кількістю виявлених предметів римського військового спорядження останньої чверті I ст. до н. е. – I ст. н. е. є святилище Еклізі-Бурун, розташоване на плато Чатир-Даг Головної гряди Кримських гір, яке за будовою та системою обрядовості відноситься до того ж типу варварських святилищ, що й Гурзуфське Сідло. Святилище пограбоване в давнину, матеріали опубліковані частково [Lysenko, Masyakin 2012; Lysenko 2013, 2014].

Огляд джерел та історіографії свідчить про актуальність повноцінного залучення до наукового обігу матеріалів римського військового спорядження з розкопок святилища Гурзуфське Сідло в межах нових підходів до вирішення важливої проблеми «Рим і Північне Причорномор'я».

РОЗДІЛ 2

ПРЕДМЕТИ ОЗБРОЄННЯ, ДЕТАЛІ ВІЙСЬКОВОГО КОСТЮМА З РОЗКОПОК СВЯТИЛИЩА ГУРЗУФСЬКЕ СІДЛО

Другий розділ присвячено аналізу римського наступального, захисного озброєння, деталям військового костюма з розкопок святилища біля перевалу Гурзуфське Сідло в Південній Тавриці. На початку розділу надано стислу характеристику комплексу римського військового спорядження I ст. до н. е. – I ст. н. е., наведені стратиграфічні дані, та охарактеризований археологічний контекст.

У параграфі **2.1. Наступальне озброєння** виділені класи мечів, списів, дротиків, наконечників стріл, болтів катапульта.

2.1.1. Мечі. У групі мечів виокремлені деталі гладіусів типів Майнц класичний, Майнц-Фулхем, спат Наупортус, напівспат Фонтілет – гард руків'їв мечів, деталей піхов (бутеролей, фрагментів окуття, накладних пластин, затискачів) останньої чверті I ст. до н. е. – I ст. н. е.

2.1.2. Списи, дротики представлені декількома типами пізньореспубліканського періоду, часом правління Августа – Клавдія.

У групі **2.1.3. Стріли, болти катапульта** розглянуті наконечники римських стріл від катапульта, черешкові конічні, пірамідальні наконечники стріл епохи пізньої Республіки – раннього принципату.

У параграфі **2.2. Захисне озброєння** виділені класи шоломів, броні, щитів.

2.2.1. Шоломи. З розкопок святилища походять деталі шоломів типів Монтефортіно тип В II – початку I ст. до н. е., західнокельтський / Алезія – 50-х рр. I ст. до н. е., Імперський галльський тип А – кінця I ст. до н. е., Куулус С – F – кінця I ст. до н. е. – початку I ст. н. е.

2.2.2. Броня. Серед предметів захисного озброєння розглянуті знахідки фрагментів типів римської броні I ст. до н. е. – I ст. н. е.: *Lorica Musculata* (панцирної броні), *Lorica Hamata* (кольчужної броні), *Lorica Squamata* (лускатої броні), *Lorica Segmentata* (броні з металевих пластин).

2.2.3. Щити. У групі представлені деталі щитів I ст. до н. е. – першої половини I ст. н. е., у тому числі металеві деталі овального пізньореспубліканського щита *Scutum* першої половини I ст. до н. е.

2.3. Військовий костюм. До деталей римського військового костюма з Гурзуфського Сідла відносяться елементи поясної гарнітури, фібули, деталі каліг.

2.3.1. Деталі поясної гарнітури презентовані деталями поясів пізньореспубліканського періоду, деталями римських військових поясів *цингулюм* епохи раннього принципату.

2.3.2. Фібули. Зі святилища біля перевалу Гурзуфське Сідло походять знахідки двадцяти трьох ранньоримських фібул – Алезія, Авциса раннього варіанту, Авциса класичного варіанту, «омега», зооморфних, а також фібул-брошей останньої третини I ст. до н. е. – часу правління Тіберія – Клавдія - Нерона.

У параграфі **2.4. Інші деталі амуниції, особисті відзнаки та нагороди** визначено предмети, які можуть бути віднесені до римських військових відзнак

(*dona militaria*) – шийні гривни, браслети, персні із заліза, бронзи, срібла, золота, інші прикраси.

РОЗДІЛ 3

ВІЙСЬКОВА АТРИБУТИКА ЛЕГІОНУ. ДЕТАЛІ СПОРЯДЖЕННЯ КАВАЛЕРІЇ. ПРЕДМЕТИ ТАБІРНОГО ПОБУТУ

3.1. Військова атрибутика легіону. У підрозділі представлена деталь римського бойового штандарта зі втулкою першої половини I ст. до н. е. – першої знахідки лунниці як деталі римського сигнума.

3.2. Специфічні деталі спорядження кавалерії. До групи, що характеризує спорядження кавалерії, віднесені залізні шпори, деталі кінської зброї.

3.2.1. Шпори. Чотири екземпляри залізних шпор другої половини I ст. до н. е. – першої половини I ст. н. е. є речами, які мають спільні риси з латенськими типами.

3.2.2. Деталі кінської зброї. Серед предметів кінської зброї містяться бляхи, затискачі, підвіски, залізні та бронзові кільця, пряжки підпруги кінця II ст. до н. е. – другої половини I ст. н. е. за аналогіями зі знайденими в Південній Галлії, римських Цугмантелі, Заальбурзі.

3.3. Предмети римського табірному побуту. У групі предметів римського табірному побуту знаходяться інструменти для розбиття табору, для спеціалізованих робіт, медичні / хірургічні інструменти, деталі меблів, освітлювальні прилади, предмети гігієни, письмове приладдя, посуд.

3.3.1. Інструменти для розбиття військового табору, спеціалізованих робіт. Серед знахідок святилища є інструменти для функціонування римських військових таборів – бойові кирко-мотиги (*dolabrae*), предмети допоміжного інструментарію римської армії другої половини I ст. до н. е. – I ст. н. е.: молотки, пилки, сокири, долота, стамески, пробійники, ковадла, зубила, мотики, дернорізки, серпи, садові ножі, залізний ланцюг із ланками вісімкоподібної форми, римські кресала, ножі, цвяхи.

До групи 3.3.2. *Медичні інструменти* відносяться п'ятдесят три бронзові медичні інструменти італійського виробництва поліфункціонального призначення – спатоли-зонди, голки, пінцети, спеціалізовані хірургічні інструменти та трубки-тубуси для зберігання й транспортування медичних інструментів. Предмети датовані другою половиною I ст. до н. е. – I ст. н. е., переважно початком правління Августа.

3.3.3. Приладдя для письма. Предмети інструментарію скрипторія з розкопок святилища представлені італійською чорнильницею періоду правління Августа – першої половини I ст. н. е., двома десятками стилів із кістки (тип оливоподібних, 30-х рр. I ст. до н. е. – першої половини I ст. н. е.), із заліза (тип Manning N1, I ст. н. е.), із срібла.

3.3.4. Деталі меблів, шкатулок. До деталей меблів належать бронзові деталі оковки ложа – кліне, скульптурні форми та наверш'я. Деталі римських шкатулок

представлені засувами, ключами, замковими пристроями, накладними замковими пластинами, декоративними обкладками.

У пункті 3.3.5. *Предмети гігієни* охарактеризовані знахідки залізної бритви, стригілів пізньореспубліканського періоду – першої половини I ст. н. е.

3.3.6. *Предмети військового культу*. У святилищі знайдена двадцять одна статуетка зі срібла й бронзи греко-римських божеств: Зевса-Юпітера, Посейдона-Нептуна, Гермеса-Меркурія, Аполлона, Артеміди-Діани, Кібели, Тюхе-Фортуни, Тюхе-Ісиди, бронзова статуетка Ареса / Діоскура, статуетки тварин – коня, змія, орла, кам'яний рельєф із зображенням орла. Металеві статуетки богів греко-римського пантеону знайдені серед речей із розкопок римських військових таборів (Аугуста-Раурика, Аугст, Зеугма, Карнунт, Нова).

3.3.7. *Освітлювальні, мірні прилади*. Представлені деталі мірних ваг II – I ст. до н. е., деталі римського ліхтаря – латерни останньої чверті I ст. до н. е. – першої чверті I ст. н. е., які широко використовувалися в римській морській навігації, військових операціях, були предметом побуту військових таборів.

3.3.8. *Посуд*. У ході розкопок святилища виявлені групи римського металевого, керамічного та скляного посуду I ст. до н. е. – I ст. н. е. *Металевий посуд* представлений пізньолатенськими посудинами, римським срібним і бронзовим посудом другої половини I ст. до н. е. – епохи Августа-Клавдія, що знаходить аналогії серед предметів із розкопок пам'яток Галлії, Італії, з римських легіонних таборів, стоянок римського військового флоту. *Керамічний посуд* представлений арретинським парадним кубком типу Dragendorff часу правління Августа, типологічні аналогії якому виявлені в римських військових таборах часів германських військових кампаній Друза. У групах римського *скляного посуду* (відлиті і видуті сосуди, раннє віконне лите прямокутне скло) виділені типи, спільні для знахідок військових таборів римської армії.

Римські монети. З розкопок святилища біля перевалу Гурзуфське Сідло походять знахідки 138 римських монет. 25 % від загальної кількості римських монет із розкопок святилища (35 одиниць) віднесені до часу Римської республіки, 38,4 % (53 одиниці) монет – до правління Августа, 36,6% (49 одиниць) монет – до правління Тіберія, Калігули, Клавдія, Нерона, Отона, Вітеллія, Веспасіана, Траяна. Хронологічні групи римського посуду та монет з розкопок святилища дозволяють використовувати ці археологічні джерела як допоміжні для характеристики груп римського військового спорядження, у якості додаткових індикаторів, які відображають посилення римського військово-політичного впливу в Північному Причорномор'ї у I ст. до н. е. – I ст. н. е.

У ході розкопок святилища також виявлені знахідки металевих злитків із бронзи, срібла, золота, які можуть розглядатися як сировинні ресурси металу, що знаходять аналогії в римських військових таборах.

РОЗДІЛ 4

РИМСЬКЕ ВІЙСЬКОВЕ СПОРЯДЖЕННЯ ЗІ СВЯТИЛИЩА БІЛЯ ПЕРЕВАЛУ ГУРЗУФСЬКЕ СІДЛО ЯК ДжЕРЕЛО ДЛЯ ВИВЧЕННЯ ВЗАЄМВІДНОСИН НАСЕЛЕННЯ ТАВРИКИ З РИМОМ

У четвертому розділі виділені хронологічні групи предметів римського військового спорядження зі святилища біля перевалу Гурзуфське Сідло, визначено взаємозв'язок знахідок римського військового спорядження з процесами посилення римського військово-політичного впливу в Тавриці та Північному Причорномор'ї в I ст. до н. е. – I ст. н. е.

4.1. Хронологічні групи предметів римського військового спорядження зі святилища біля перевалу Гурзуфське Сідло. Виділено п'ять хронологічних груп згідно з датуванням предметів римського військового спорядження за стратиграфічними даними, супутніми знахідками монет і скляного посуду, виділеними аналогіями за предметами римського військового спорядження з інших археологічних пам'яток.

Група 1. Найбільш ранні предмети римського військового спорядження другої половини II ст. до н. е. – першої половини I ст. до н. е. представлені фрагментами етруссько-італійських шоломів Монтефортіно тип В, деталлю сигнума, деталями овального щита Скутум, наконечниками списів, дротиків, пірамідальними наконечниками стріл, деталями пізньореспубліканських поясів, предметами кінської зброї, стригілями, медичними інструментами. Першою половиною I ст. до н. е. також датуються деталі бронзового посуду майстерень Північної Італії, Галлії. Нумізматична група цього періоду представлена десятьма римськими республіканськими монетами.

Група 2. Римське військово спорядження 50-х рр. I ст. до н. е. – 30-х рр. I ст. до н. е. представлене нащичником шолома західнокельтського типу, болтами катапульта, конічними наконечниками стріл, фібулами Алезія ранніх типів. Цей хронологічний період представляють двадцять чотири римські республіканські монети періоду першого триумвірату, правління Юлія Цезаря, Марка Антонія, Октавіана.

Група 3. Правлінням Августа, 27 р. до н. е. – 14 р. н. е., датується найбільша кількість предметів римського військового спорядження з розкопок святилища. До предметів озброєння належать деталі спат типів Фонтіллет, Наупортус, гладіусів типу Майнц класичний, наконечники списів, деталі шоломів – Імперський галльський тип А, Куулус, деталі прямокутніх щитів, фрагменти кольчуги Лоріка Хамата, деталі військових поясів цінгулюм типу Хальтерн, ранні типи фібул Авциса, хірургічні / медичні інструменти, приладдя для письма, деталі бронзового ліхтаря, інструменти для розбивки табору, бритва, стригілі, арретинський кубок, срібний парадний посуд, п'ятдесят три монети Августа.

Група 4. Римське військово спорядження епохи Тіберія, Клавдія, 14 р. – 40-ві рр. I ст. н. е. До 20-х – 40-х рр. I ст. н. е. належить інша кількісна група предметів римського військового спорядження з розкопок святилища. До неї увійшли деталі

мечів типу Майнц-Фулхем, римських військових поясів цінгулом типу Текіє, фібули Авциса класичного типу, бронзові та срібні симпулони, предмети табірної побуту. Нумізматична складова представлена двадцять трьома денаріями й ауреусами Тиберія, Калігули, Клавдія.

Група 5. Римське військово спорядження другої половини I ст. н. е. представлено невеликою хронологічною групою – деталями мечів, поясів, фібулами-брошами, окремими предметами табірної побуту, стилями для письма, характерними для римських провінцій Мезія, Нижня Германія. До цієї групи належать шістнадцять римських монет Нерона – Траяна.

Декілька деталей римської амуніції з розкопок святилища датовані II ст. н. е., є типовими для пам'яток Північного Причорномор'я часів римської військової присутності – Хараксу, Херсонесу, а також військових таборів дунайського лімесу, провінції Нижня Мезія; вони не входять до хронологічних меж роботи, але додатково вказують на продовження регулярного надходження, у значно меншій кількості, предметів римського озброєння до святилища після I ст. н. е., коли діяльність святилища пішла на спад.

4.2. Основні етапи військово-політичної історії взаємовідносин населення Таврики й Північного Причорномор'я з Римом у I ст. до н. е. – I ст. н. е. за археологічними даними. На основі виділення хронологічних груп предметів римського військового спорядження з розкопок Гурзуфського Сідла проведено аналіз історичних подій, які вплинули на формування специфічного комплексу на північно-східній периферії римського світу на межі нашої ери, виявлені можливі шляхи надходження розглядуваної категорії матеріалу.

Відмічено, що предмети римського озброєння другої половини II ст. до н. е. – першої половини I ст. н. е. з розкопок святилища, найвірогідніше, слід пов'язувати з участю населення Південної Таврики на боці Мітрідата VI Євпатора в Мітрідатових війнах 89–85, 84–82, 74–63 рр. до н. е. Нумізматичні дані святилища підтверджують, що Південна Таврика в період встановлення римського політичного впливу в Причорномор'ї в другій половині II ст. до н. е. – першій половині I ст. до н. е. перебувала в сфері впливу Понтійського царства. Особливості складу першої хронологічної групи предметів святилища визначає низка спільних рис з імпортом цього періоду, що виявлений на пам'ятках Подоння, Прикубання, Поволжя, азійської частини Боспору. У першій групі також виділяються предмети латенського озброєння, кінської зброї, які є маркером контактів населення Південної Таврики з латенською військовою культурою на рубежі II – I ст. до н. е. Хронологічна група предметів римського військового спорядження 50-х – 30-х рр. I ст. до н. е., римських монет правління Юлія Цезаря, Марка Антонія, Октавіана з розкопок святилища співвідноситься з військово-політичними подіями Риму на Сході цього часу – парфянськими походами Марка Ліцинія Красса 55–53 рр. до н. е., Марка Антонія 36 р. до н. е., битвою під Нікополем 48 р. до н. е., Понтійською війною 47–46 рр. Юлія Цезаря й Фарнака II, військовими діями Риму на Боспорі. Згідно з археологічними даними, з другої половини I ст. до н. е. посилюються контакти населення Південної Таврики з Боспором; поряд із римськими, починаючи з правління Асандра, збільшується

кількість боспорських монет у святилищі. Припускається активна військово-політична підтримка варварською елітою Південної Таврики дій Асандра проти Риму в подіях, пов'язаних із протистоянням Боспорського царства посиленню римського військово-політичного впливу в регіоні, у тому числі в період прибуття з Риму на Боспор Мітрідата Пергамського, призначеного Юлієм Цезарем на управління боспорським престолом. Найчисленніша група предметів військового спорядження часу правління Августа, монет Августа, боспорських монет Асандра, Динамії, Полемона I останньої чверті I ст. до н. е. може бути пов'язана з військово-політичними подіями, які розгорнулися на Боспорі у зв'язку з проведенням імператором Августом у цей період військових акцій у Північному Причорномор'ї – затвердженням Римом Полемона I царем на Боспорі, військовою експедицією Марка Віпсанія Агріппи в 14 р. до н. е. в Причорномор'я.

Хронологічні групи предметів римського військового спорядження 20 – 40-х рр. I ст. н. е., денаріїв та ауреусів Тіберія, Калігули, Клавдія, боспорських монет Аспурга, Гіпепірії, Мітрідата VIII співвідносяться з подіями Римсько-Боспорської війни 45–49 рр., військовою експедицією Авла Дідія Галла й Гая Юлія Аквіли на Боспор для затвердження на боспорському троні Котіса I. Надходження групи предметів римського військового спорядження до Південної Таврики можливе у зв'язку з участю її населення в подіях на Боспорі шляхом підтримки політики Мітрідата VIII; відповідно до письмових джерел, Мітрідат VIII, намагаючись проводити незалежний від Римської імперії курс управління Боспорською державою, спирався на підтримку варварських племен. Інше ймовірне джерело надходження предметів представлено повідомленням Тацита про напад на декілька римських кораблів під час кораблекрушіння в землях таврів на заключному етапі римсько-боспорської війни, призведших до загибелі префекта когорти й безлічі воїнів допоміжного загону.

Хронологічна група предметів римського військового спорядження другої половини I – початку II ст. н. е., група монет Нерона, Отона, Вітеллія, Веспасіана, Траяна, а також монет Боспору та Херсонесу може бути відображенням римських військових кампаній у Причорномор'ї за правління Нерона, експедиції Тіберія Плавтія Сільвана Еліана до Північного Причорномор'я в 63–68 рр. н. е., початкового етапу римської військової присутності в Тавриці, коли почала формуватися система військово-політичного контролю Риму над античними державами Північного Причорномор'я.

ВИСНОВКИ

Комплекс предметів римського військового спорядження з розкопок святилища біля перевалу Гурзуфське Сідло в Гірському Криму представлений основними типами озброєння та екіпірування римської армії I ст. до н. е. – I ст. н. е. Предмети римського військового спорядження зі святилища Південної Таврики поділяються на п'ять основних хронологічних груп, відображаючи еволюцію розвитку римського військового обмундирування. Пізньореспубліканське озброєння римських допоміжних військ (*auxilia*), у тому числі зразки галльського типу, знаходять аналогії предметам із республіканських пам'яток – Кастильєхо,

Реньблас (Нуманція), Пенья Редонда, Осуна, галльського опідума Манхінг, пізньолатенського ВОЕ. Значною кількістю представлені деталі латенської кінської зброї, посуду. Специфічний характер предметів латенської групи зі святилища визначає оригінальність їхнього виробництва, відмінного від культури пізнього Латену Карпато-Дунайської області, окреме, найвірогідніше, малоазійське джерело їхнього надходження до Північного Причорномор'я. Предмети римського озброєння епохи правління Юлія Цезаря представляють деталі амуніції, спільні для знахідок із галльських опідумів часів завоювання їх Римом і створення на цих територіях перших римських таборів – у тому числі Бібракте, Алезії, Герговіє.

Основна кількість предметів римського військового спорядження з розкопок святилища 30-х рр. I ст. до н. е. – 20-х рр. I ст. н. е. представлена елементами, характерними для особистого спорядження перших таборів римських легіонів і кастелів ауксилії верхів'їв і правого берега Рейну, долини річки Ліппе германського лімесу часів походів Тіберія й Друза, таборів римського військового флоту Марка Віпсанія Агріппи. Матеріально й кількісно ця група найкраще співзв'язується з римським військовим спорядженням із легіонних таборів Хальтерн, Обераден, Рістісен, Віндіш, спорядженням із табору римського військового флоту Фрежюса (Форум Юлія), форту Вехтен-Фектію, Нойса, кастела ауксилії Ветери I, Калькрізе, ранніх римських військових таборів – Магдаленсберга, Майнца, Ханау, Титлберга, Сихаузена, Аквілеї, Німи. Ще одним джерелом аналогій для цього періоду є знахідки з корабельних аварій римських суден (Комаччио, Груїссане). Цим же періодом датується найбільша кількість римських монет зі святилища. У групі знахідок періоду правління Тіберія-Клавдія представлені предмети італійських центрів, спільні зі знахідками римського військового спорядження з археологічних пам'яток сучасних Словенії та Сербії. У групі другої половини I – початку II ст. н. е. знаходяться предмети римського військового спорядження, типові для пам'яток, пов'язаних з початком римської військової присутності у Північному Причорномор'ї, римській провінції Мезія / Нижня Мезія. До цього хронологічного періоду належить найбільша кількість римських ауреусів.

Таким чином, уперше в Північному Причорномор'ї виділені великі групи римського військового спорядження пізньореспубліканського часу, у тому числі галльського типу, військового спорядження часів правління Юлія Цезаря, епохи раннього принципату, де кожна хронологічна група підкріплена значною кількістю римських монет.

У комплексі виділені нові типи й деталі римського озброєння, утім відсутні деталі пілумів, які були характерним видом наступального озброєння піхоти римського легіону. Слід відмітити малу кількість деталей *Lorica Segmentata* і *Lorica Squamata* – наймасовіших типів захисного озброєння римських легіонів в епоху дакійських воєн 101–102, 105–106 рр. н. е., та цвяхів каліг. Ці фактори можуть свідчити про належність основної частини римського військового спорядження з розкопок святилища до ауксилії, в епоху раннього принципату – до особового складу військового флоту / ауксилії, у меншій мірі, до легіонного озброєння. З

розкопок святилища походить низка предметів, характерних для спорядження римських кораблів.

Предмети римського військового спорядження зі святилища співвідносяться з історичними подіями в Причорномор'ї в I ст. до н. е. – I ст. н. е.: предмети першої групи – з епохою Мітрідатових воєн, другої-четвертої груп – з римськими військовими акціями, які мали місце в Північному Причорномор'ї упродовж століття – від періоду диктатури Юлія Цезаря до середини I ст. н. е., коли поширилася й закріпилася практика відправки Римом військових експедицій до Таврики з метою врегулювання політичної ситуації в регіоні, п'ятої групи – з початком військово-політичного контролю Північного Причорномор'я Римом.

Надходження римського імпорту, предметів римського військового спорядження в I ст. до н. е. – першій половині II ст. н. е. до варварського святилища на Гурзуфському Сідлі свідчить, що Гірський Крим був важливим місцем на території Північного Причорномор'я, нарівні з Нижнім Подніпров'ям, басейнами Дністра, Кубані, кавказьким регіоном, де також зустрічаються предмети римського імпорту і озброєння.

Археологічні джерела – предмети римського військового спорядження зі святилища Гурзуфське Сідло є матеріальним проявом політичної й військової активності Риму в Північному Причорномор'ї на рубежі нашої ери. Вони доповнюють свідчення античних авторів про войовничий характер варварського населення Південної Таврики, позначають важливу роль регіону в історичному розвитку Північного Причорномор'я, засвідчуючи активну військово-політичну роль населення Гірського Криму, у тому числі, його участь у військових діях проти Риму на північно-східній периферії античного світу в період посилення римського військово-політичного впливу в регіоні і проведення Римом військових акцій у Причорномор'ї у I ст. до н. е. – I ст. н. е.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Статті у наукових фахових виданнях України та іноземних держав:

1. Новиченкова М.В. Арретинский кубок с изображением сцены жертвоприношения / М.В. Новиченкова, Н.Г. Новиченкова // Боспорские исследования. – Вып. XXIII. – Симферополь-Керчь, 2010. – С. 446 – 458.
2. Новиченкова М.В. Римская кольчуга Lorica Hamata I в. до н.э. – I в. н.э. из ритуального комплекса святилища у перевала Гурзуфское Седло // М.В. Новиченкова // Боспорские исследования. – Вып. XXV. – Симферополь-Керчь, 2011. – С. 271 – 297.
3. Новиченкова М.В. Шпори зі святилища біля перевалу Гурзуфське Сідло в Гірському Криму / М.В. Новиченкова // Археологія. – 2013. – № 3. – С. 44 – 53.
4. Новиченкова М.В. Деталь римського воєнного штандарта із святилища у перевала Гурзуфское Седло / М.В. Новиченкова // Боспорские исследования. – Вып. XXX. – Симферополь-Керчь, 2014. – С. 435 – 441.
5. Новиченкова М.В. Детали римського щита Скутум позднереспубликанского времени из Горного Крыма / М.В. Новиченкова // Археологія і давня історія

України. – Вип. 1 (14). OLBIO In memoriam V.V. Krapivina. – К., 2015. – С. 321 – 327.

6. Новиченкова М.В. Римские медицинские инструменты из раскопок святилища у перевала Гурзуфское Седло / М.В. Новиченкова // Проблемы истории, филологии, культуры. – 2016. – № 2. – С. 231 – 226.

7. Novichenkova M.V. Detail of Roman Late Republican Signum from a sanctuary Gurzufskoe Sedlo / M.V. Novichenkova // Journal of Roman Military Equipment Studies. – 2016. – № 17. – P. 219 – 222.

8. Новиченкова М.В. Детали римской бронзовой латерны из святилища у перевала Гурзуфское Седло / М.В. Новиченкова // ЕМІНАК.– № 4 (16). FORUM OLBICUM I. Памяті В.В. Крапівіної. – Київ-Миколаїв, 2016. – С. 256 – 263.

Статті в інших наукових виданнях та матеріали конференцій:

9. Новиченкова М.В. О римской кольчуге из святилища у перевала Гурзуфское Седло / М.В. Новиченкова // Пятая Кубанская археологическая конференция. – Краснодар, 2009. – С. 283 –286.

10. Новиченкова М.В. Предметы, связанные с историческими кельтами, найденные в Горном Крыму / М.В. Новиченкова, Н.Г. Новиченкова // Материалы III Международной научно-теоретической конференции «Социально-политические и культурные проблемы современности». – Симферополь, 2010. – С. 552 –555.

11. Новиченкова М.В. Фрагменты овальных римских щитов Scutum из раскопок святилища у перевала Гурзуфское Седло / М.В. Новиченкова // Тезисы материалов III международной научно-практической конференции «Историко-культурное наследие Причерноморья». – Ялта, 2011. – С. 78 –79.

12. Новиченкова М.В. Комплексы предметов из металла эпохи эллинизма из раскопок святилища у перевала Гурзуфское Седло и Артюховского кургана / М.В. Новиченкова, Н.Г. Новиченкова // Боспорский феномен: Население, языки, контакты: Материалы международной научной конференции. – СПб., 2011. – С. 367 –372.

13. Novichenkova M.V. Roman military Equipment of the Age of Augustus from the Sanctuary Gurzuf Saddle / M.V. Novichenkova //Romans at the Black Sea During the Time of Augustus: The Evidence of Literary, Archaeological and Numismatic Sources. – Tulcea, 2012. – P. 31 –32.

14. Новиченкова М.В. К находкам двух нащечников шлемов из святилища у перевала Гурзуфское Седло / М.В. Новиченкова // Шестая Кубанская археологическая конференция. – Краснодар, 2013. – С. 311 –313.

15. Novichenkova M.V. About the finds of Items of Late Republican and Early Imperial Military Equipment from the sanctuary Gurzuf Saddle Pass in the Mountain Crimea / M.V. Novichenkova // XVIII Roman Military Equipment Conference. – Copenhagen, 2013. – P. 29 –30.

16. Novichenkova N.G. Roman Republican Coins from Archaeological Excavations at the Sanctuary on Gurzufskoe Sedlo in the Crimean Mountains / N.G. Novichenkova, M.V. Novichenkova // Крым і północne wybrzeża Morza Czarnego w badaniach archeologicznych 1956-2013. – Warszawa, 2015. – P. 26.

17. Novichenkova M.V. Spurs from the Sanctuary at the Gurzufskoe Sedlo. On the Problem of Hook Spurs / M.V. Novichenkova, B. Kontny // *Ad fines Imperii Romani. Studia Thaddaeo Sarnowski septuagenario ab amicis, collegis discipulisque dedicata.* – Warszawa, 2015. – P. 303–324.

АНОТАЦІЇ

Новиченкова М.В. Римське військове спорядження в Тавриці I ст. до н. е. – I ст. н. е. (за матеріалами розкопок святилища Гурзуфське Сідло). – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук за спеціальністю 07.00.04 – археологія. – Інститут археології НАН України. – Київ, 2017.

У дослідженні вводиться до наукового обігу комплекс предметів римського військового спорядження I ст. до н. е. – I ст. н. е. з розкопок святилища біля перевалу Гурзуфське Сідло в Південній Тавриці, що складається з 2600 предметів, деталей і фрагментів, представляє основні типи озброєння та екіпірування римської армії. Предмети римського військового спорядження зі святилища діляться на п'ять хронологічних груп, відображаючи еволюцію розвитку римського військового обмундирування, та співвідносяться з історичними подіями в Причорномор'ї в I ст. до н. е. – I ст. н. е. – епохою Мітрідатових війн, римськими військовими акціями другої половини I ст. до н. е. – першої половини I ст. н. е., що проходили в Північному Причорномор'ї, свідчать про активну воєнно-політичну роль племінної еліти Гірської Таврики в історичному розвитку Північного Причорномор'я в період римського військово-політичного впливу в регіоні в I ст. до н. е. – I ст. н. е.

Ключові слова: римське військове спорядження, Південна Таврика, Північне Причорномор'я, римські військові акції, матеріальна культура римських військ.

Новиченкова М.В. Римское военное снаряжение в Таврике I в. до н. э. – I в. н. э. (по материалам раскопок святилища Гурзуфское Седло). – Рукопись.

Диссертация на соискание учёной степени кандидата исторических наук по специальности 07.00.04 – археология. – Институт археологии НАН Украины. – Киев, 2017.

В исследовании вводится в научный оборот комплекс предметов римского военного снаряжения I в. до н. э. – I в. н. э. из раскопок святилища у перевала Гурзуфское Седло в Южной Таврике, состоящий из 2600 предметов, деталей и фрагментов. Представлены основные типы вооружения и экипировки римской армии – наступательное, защитное вооружение, детали военного костюма, предметы культовой, военной атрибутики, лагерного быта, детали конской упряжи. Предметы римского военного снаряжения из святилища делятся на пять хронологических групп, отражая эволюцию развития римского военного обмундирования, соотносятся с историческими событиями в Причерноморье в I в. до н. э. – I в. н. э. – эпохой Митридатых войн, римскими военными акциями второй половины I в. до н. э. — первой половины I в. н. э., проходившими в

Северном Причерноморье, свидетельствуют об активной военно-политической роли племенной элиты Горной Таврики в историческом развитии Северного Причерноморья в период римского военно-политического влияния в регионе в I в. до н. э. – I в. н. э. Наиболее крупные группы предметов римского военного снаряжения эпохи раннего принципата могут быть связаны с военно-политическими событиями, развернувшимися на Боспоре в последней четверти I в. до н.э. и в середине I в. н.э. – в связи с проведением императором Августом военных акций в Северном Причерноморье – утверждением Римом Полемона I царем на Боспоре и военной экспедицией М. Випсания Агриппы в 14 г. до н.э. в Причерноморье, а также Римско-Боспорской войной 45-49 гг. времени правления Клавдия.

Ключевые слова: римское военное снаряжение, Южная Таврика, Северное Причерноморье, римские военные акции, материальная культура римских войск.

Novichenkova M.V. Roman military equipment from Taurica of I century BC – I century AD (by materials of excavations of sanctuary Gurzufskoe Sedlo). – The manuscript.

The dissertation for PhD degree in History, specialty 07.00.04 – archaeology. – Institute of Archaeology of the National Academy of Sciences of Ukraine. – Kyiv, 2017.

A complex of items of the Roman military equipment of the I century BC – I century AD from the excavations of the sanctuary at the Gurzufskoe Sedlo in Southern Taurica is introduced by a study. It consists of 2,600 items, parts and fragments, representing the main types of weapons and equipment of the Roman army. Items of Roman military equipment from the sanctuary are divided into five chronological groups, reflecting the evolution of the development of Roman military uniform, and are correlating with historical events in the I century BC – I century AD in the Black Sea region – the Mithridatic Wars, the Roman military actions of the second half of the I century BC – the first half of I century AD held in the Northern Black Sea region, are attesting the active military and political role of the tribal elite of the Mountain Taurica in the historical development of the Northern Black Sea region during the Roman military and political influence in the region in the I century BC – I century AD.

Key words: Roman military equipment, Southern Taurica, Northern Black Sea region, Roman military actions, material culture of the Roman troops.